

## A ráció romantikusa

Szabédi László irodalmi példamutatásairól

*Ha tegnap várat kezdtünk építeni, ma azt akarta befejezni. De én tiltottam, s kiszabtam az új tennivalókat.*

(Táltos koromban)



Nagy Imre rajza

Nem új, legfeljebb felújított igazság, amelynek ma már a gyakorlatban is egyre inkább sikerül érvényt szerezni: az író művével mérhetjük meg. A szociologizáláson túljutott, a műelemzésnek ismét — modern irányzatok tanulságainak ismeretében — kaput nyitó irodalomkritikánk és irodalomtörténetünk azonban nem birkózhat meg bizonyos feladatokkal, ha bezárkózik a művek önkörébe, ha tértől és időtől függetleníti magát, ha lemond a perspektivikus láttatásról. Jellegzetesen ilyen feladatnak érzem Szabédi László írói életművének megmérését. Kilenc évvel a költő, prózaíró, tudós halála után, verseinek és novelláinak újrakiadásakor, azt hiszem, eljött ennek a megmérésnek ideje is.

*Belésszülettem*

Csehi Gyula kitűnő, tanulmány-igényű előszava, amely a Romániai Magyar Írók sorozatban kiadott gyűjteményes kötetet\* bevezeti, irodalomtörténeti lelkiismeretességgel tárja fel Szabédi (Székely) László írói indulásának előzményeit, családi és társadalmi feltételeit. Az értelmiségi pálya alsó fokán megrekedt, de magát szüntelenül továbbművelő apa és az anyai nagyapa, az unitárius pap-költő előrejelzései annak a feszültségnek, amelyet a parasztságból jött értelmiségi jó ideig „árva csillag“-sorsnak érez:

*Két világ közt harmadiknak  
lettem tűzben égő csillag,  
a magam törvényén élő,  
magamat emésztő költő*

\* Telehold. Veér Anna alszik. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1967. (Talán jobb lett volna a kötethez egységes címet választani.)

(Bizonyára Csehinek van igaza, amikor helyteleníti a messzebbmenő, leegyszerűsítő következtetéseket, miszerint e vallomás s abban a munkásosztály említésének elmaradása harmadikutas koncepciókra engedne következtetni.)

A fiatal Szabédi költészete, amint azt Földes László tizenkét évvel ezelőtti (tehát szükségszerűen hátrányban lévő) tanulmánya is szépen bizonyította, a fáradtság, a kilátástalanság, reménytelenség költészete, noha a rezignációt mindegyre megszakítja a muszáj-Herkules motívum. Nem kizárólag Szabédira jellemző költői attitűd ez az erdélyi magyar lírában; olyan, népből jött tehetségnél is megtaláljuk, mint Kiss Jenő, aki az intellektuális vívódásnak erre a fokára nem jutott el. Csehi és Földes után nem tartom szükségesnek a részletező bizonyítást a Szabédi esetében, csupán két versnél érzem fontosnak az elidőzést. Az első valahogy el-sikkadt az eddigi elemzések során, a második központi helyet foglal el minden értelmezésben.

1929-ben írta Szabédi a *Belészülettem* című verset. Felületes olvasásra nem tűnik különösebben jelentősnek; már csak azért sem, mert mindjárt az első szakaszban ilyen csúnya sor zavarja a lírai hangulatot: „A példák fajzatát figyelgetem“; a rím-kényszer a kifejezés pontatlanságán érezteti hatását („egy krajcár százfelé jut“ — csupán jutnia kellene, de nem jut!); a lényegében jambikus ritmus időnként megbicsaklik. És mégis... Újraolvasva, már a kezdősorok megállítanak, a magyar líra Vörösmarty—Vajda János—Ady vonulatára emlékeztetve:

*Lesz-e a moccanásból mozdulat?  
Lesz-e az akarásból akarat?*

Az idézett „csúnya“ sor után a negyedik ismét kérdést tesz fel, de már a költő személyes sorsára konkretizálja:

*A példák fajzatát figyelgetem:  
lesz-e közöttük vizem s kenyerem?*

Izgalmassá azonban csak a második, sőt a harmadik, negyedik, ötödik és hatodik strófa olvasásakor válik a vers — noha külön-külön ezek a szakaszok, sorok és képek sem ragyognak költői szépségükkel. A válasz előkészítését adysan ostorozó helyzetkép szolgálja:

*Mondják, itt erősek a példák  
és megvetettek a próféták;*

*A kiindulópont hamis.  
Gyengén hisz a próféta is,  
s mert nem mer nagyot kezdeni;  
maga bűnét másra keni.*

*S ezer év végzetén  
is akad oly legény,  
kinek kezd fájni a  
felhagyott Ázsia.*

De amit nem sikerül a költőnek eredeti, magával ragadó módon a képekre vagy — mint későbbi költészetében majd mindig — a stílusalakzatokra bízni, azt már 1929-ben a vers struktúrája közvetíti. Nem a képversek vitatható grafikai hatásával, hanem a líra lényegéhez tartozó zeneiséggel vezet rá a költő gondolatra: az első strófát ötös jambussal kezdi, majd négy soronként egy-egy szótagot lecsíp a versből, éppen felére sorvasztva a szótagok számát a hatodik szakaszban. A ráció egyre kevesebb reménnyel kecsegtet, sőt minden újabb gondolatelem a

negatív előjelű felelethez visz közelebb; az érvekkel együtt elfogy a költő lélegzete — a hatodik szakasz sor-hosszúsága mindössze felkiáltásnyi:

*Belészülettem,  
s ezért szünetlen  
ujjongok: O, szép  
s nekem való nép!*

Aligha találunk kínálózobb példát a romániai magyar lírában a strukturalista elemzésre. (Egy ilyen lehetőségnek maga Szabédi tudna igazán örülni!) De íme, magában a versben a figyelmeztetés: a mű nem önmagáért való érték, hanem az egyén és közösség valóság-szembeállításának eszköze. Mennyi keserűség, dac és ironia sűrül ebben a négy sorban! Ám nem is a négy sorban, hanem a hatszor négyben — hiszen a következetes előkészítés nélkül lapos maradna ez a strofa is. Így lesz az eredménytelen számvetésből kényszerű ars poetica, a sors vállalása.

A második példa, *A szabédi nagyréten*, kevesebb magyarázatra szorul, egyrészt mert sokat beszéltek már róla, másrészt mert önmagáért is egyértelműbben, világosabban beszél. Persze, nem az epikus jellegű önéletrajzi elemek, nem is a leíró költeményre valló tájelemek a figyelemre méltók benne (a vers alaphelyzete: az apai szülőfalu, Szabéd felé robot a vonat a költővel); a magyar líra egészében is jelentőssé a nyugtalan, nyugtalanító ritmus, a kísértetiesen visszatérő gyorsvonat-zakatolás, a látomássá növelt sors-tudat teszi *A szabédi nagyréten*-t.

*Csikordul a vas-in,  
csupa sín, csupa kín,  
csupa rímes csudarém!*

Sem előbb, sem később, egyetlen versében sem ismételte meg vagy érte el Szabédi a játékos formának ezt a könnyedségét — mégis ijesztő ez a ritmus, a tiszta rímek és asszonáncok, az alliterációk, szinonimák és antonimák, rokon hangzású szavak pazarló áradása.

*Senyvedek, sanyargok,  
s nyergelek, s nyargalok,  
maradásom nincs sehol,  
alattam üresség,  
felettem üres ég,  
se mennyország, se pokol,  
réveteg álmokon  
rémeket álmodom —  
a vonatom zakatol.*

És ugyanez a megszállottság, már-már eufóriás állapotba átcsapó hangulat („Most boldog vagyok itt, / mert kínjaim kicsik“) uralja mind a huszonöt (!) kilenc-soros strofát. Mintha a sorsától menekülő költő versenyt száguldana a gyorsvonattal.

*Mint aki eltévedt,  
huszonkilenc évet  
bolyongtam vasutakon,  
alattam mindig az  
ingatag vashidak  
morajló folyamokon,  
utak és vasak és  
nyakamon van a kés —  
zakatol a vonatom.*

Már úgy tűnik, hogy a vonatablaktól kitaruló, az emlékeknél békésebb látvány, „a szabédi Nagykrét“ a maga „csupa kék, csupa zöld, csupa ég, csupa föld“ való-

ságával megnyugvást ad („múltam múltó agyém, / a szabédi Nagyrét / kapat már új erőre“), amikor az utolsó szakaszban visszatér — bár nem vonatzakatolás-szerűen, emberibben, a kutyaugatásban — a komor intelem, balsejtelem.

*Csak a kutya, láncon,  
ne járna vad táncot,  
mint egy veszett motolla!  
Csak a kutya, későn,  
ha setétedés jön,  
ne vonítna, csaholna!  
Csak a kutya, éjjel  
— orgonáló vészjel —,  
csak a kutya ne volna!*

(Ez az utolsó szakasz különösen szépen mutatja a strófák kisebb, háromsoros egységekre bontását, a párhuzamok és ismétlések intenzitásnövelő szerepét.)

Csehi Gyula Szabédi strasbourgi éveivel kapcsolatban József Attila párizsi élményeit említi; ugyancsak ő a vonat-motívum jelentőségére is felfigyel Szabédi költészetében. („A vonat, a vasúti kocsi egyaránt jelenti számára az emberi szabadságot: a világ megismerő birtokbavételét, de a modern ember börtönlétét is: az ember fölé kerekedő emberi alkotást. Így jelenik meg nála az ember, aki lidérces álmában egyszerre száguld a vonaton s ébred a sínek között, a dübörgőve közeledő mozdony — a sors — előtt.“) Azt hiszem, ezt a két megfigyelést össze lehet kapcsolnunk; annál is inkább, mert a láncon táncot járó kutya (1936-ból!) József Attila 1937-es *Hazám*-jának „buksi medvé“-jét asszociálja tudatunkban.

#### *Regionalizmus: európai színvonalon*

Noha a József Attila-asszociációt abszolút realisnak vélem, nyilvánvaló, hogy Szabédi költészete — és prózája — elsősorban a népiek fejlődésvonalával vetethető egybe. Származása, iskolái — a strasbourgi tapasztalatokat kivéve — efelé irányítják. Különben is Szabédinél mindig megfigyelhető a hagyományörzés, a magyar líra klasszikus hagyományának tisztelete, s ebbe természetszerűen beletartozik vagy talán elsősorban tartozik bele a népköltészet. Ahogy Illyés Gyula írja: „E költőnek nem maradt iskolás anyag irodalmi múltunk. Éppily meghittent-ott-honosan mozog az elbeszélő költészet hagyományai közt s a székely balladákban.“ Tökéletesen hasonulni tud a népdal formájához és szelleméhez; egyformán gyönyörködhetünk a *Rózsahullató* fa könnyedségében és *A szabédi zoltár* balladás ismétléseiben, drámaiságában. Ez utóbbi azonban nem szimpla reprodukálás, illetve hasonulás a hajdani népi költőhöz, hanem a kor szellemét kifejező alkotás: ám nem az erőszakolt, sokszor fűzfapoétára valló „új-népdalok“ mintájára, amelyekben többnyire csak „tartalmi behelyettesítésnek“ lehetünk tanúi, a formateremtő erő hiányzik. Szabédi úgy örzi meg a népdallada szellemét, hogy a szemlélet változását teszi költeménye alapmotívumává.

Epikusabb kísérleteit e téren kevésbé érzem jelentősnek. A *Várvidás* című elbeszélés népmesei elemei irodalmunknak elsősorban romantikus korszakához kapcsolódnak, de még igényes verses novellája, a *Kelen Péter* is inkább Arany Lászlót juttatja eszünkbe, mint a XX. századi kísérleteket. Bár — és ez nem kevésbé lényeges — valóságlátása, szatirikus hangvétele közvetlenül kötődött a korhoz (1936), s olyan figurákat villantott fel, amelyeket pontosabban talán prózai epikánk sem tudott megragadni.

Ha azonban Szabédi népisége csupán a *Kelen Péter*ig vagy akár *A szabédi zoltár*ig jutna el, még mindig fenyegethetné a regionalizmus veszélye. Az *Ars*

*poetica* (1943) szerzője tudatában van ennek, s a versében ironikusan megszólított költőt — aki sokban emlékeztet Patik Aladár író úrra, a verses novella egyik hősére — népies illúziók nélkül, kívülről tudja megítélni. Keserűbb igazsággal nemigen írtak a „nemzeti kurzusról“, mint ahogy az *Ars poetica* utolsó szakaszában Szabédi szól róla:

*Keletje van ma, pengő pénzt fizetnek  
a százados paraszti kínokért,  
add el nem-adhatódat, nemzetednek  
fájdalmát, magadéként, vér a vért,  
add el a népet! S végül, ha csekélyled,  
mit érte fizet a fukar divat,  
család meg ravaszul a csaló vevőket,  
add el az eladót is: magadat.*

Szabédi népi ihletésű lírája formájában is, legfőképpen pedig szellemében távol áll ettől a divatos népiességtől. Az ő népiségét a legmaradéktalanabban, a legmagasabb művészi szinten a *Sárkányölő* (1940) őrzi: itt oldódik fel tökéletesen a költő egyénisége a népmesei hangban, a romantikus történetben. De ez a fajta romantika, ez a mesés elem nem eltávolodás a realitástól — a sárkány ellen induló s mind a három nyilvesszejét idő előtt kilövő vitéz katonában lehetetlen fel nem ismernünk magát a költőt, aki immár védtelenül áll az igazi veszedelemmel, az igazi ellenséggel szemben. Annnyira jellemzőnek, annyira kiteljesedtetnek érzem a *Sárkányölőt* Szabédi László egész költészete, sőt egész életműve vonatkozásában, hogy bűn volna megcsonkítani az idézetet:

*Megkötötte nadrágszíját,  
kézbe vette számszeriját,  
sárkány ellen nagy vitézül  
egy katona harcra készült.  
Három nyilvesszeje volt.*

*Hajnalosan útba kapott,  
meglátja a kelő napot,  
pirosan néz szembe vele,  
nyilat futamit ellene.  
Két nyilvesszeje maradt.*

*Napnyugtáig billeg-ballag,  
feljön a vacsoracsillag,  
hunyorlását ki nem állja,  
reácéloz hamarjába.  
Egy nyilvesszeje maradt.*

*Kisvártatva kél a sápadt  
holdvilág is, belesápad.  
Hej, holdvilág, régi bánat,  
lelövöm a koronádat!  
Nyilvesszeje elrepült.*

*Rengeteg erdön té-tova  
megy az együgyű katona.  
A világ ellen, jó vitéz,  
sárkány ellen vajon mit érsz?  
Nyilvesszeje egy se volt.*

*Jön a sárkány, tüzet okád,  
a katona nagyot kiát.  
nagyot kiát a katona:  
héj, vissza, héj, sárkány koma!  
Nyilvesszeje egy se volt.*

Illúzió és valóság népi hagyományokban gyökerező, mégis modern, epikus elemekkel építkező, mégis alapvetően lírai megragadása ez a vers, amelyre teljes mértékben érvényes Illyés Gyula megállapítása: „a regionalizmust is úgy szólaltatja meg, ahogy kell: európai színvonalon s amelynek így a regionalizmus csak jelzője, s nem értékmérője“.

Tamási, Nagy István, Asztalos társa

Már ezen az alapon is felvethetnénk egy Tamási—Szabédi párhuzamot. De ránduljunk át egy kis időre a próza területére, hogy a közelebbi, nem sejtett vagy nem hangoztatott rokonságot felfedhessük. A bizonyítás mennyiségi lehetőségei természetesen korlátozottak, hiszen Szabédi prózája egészében sem nagy terjedelmű. Mégis, néhány novella alapján is érdemes jelezni azokat a törekvéseket, kezdeményeket, amelyek Szabédit e korszak hazai irodalmának legjobb novellistáival, Tamási Áronnal, Nagy Istvánnal és Asztalos Istvánnal rokonítják.

A Tamásival való rokonságának kézenfekvő oka: éppen a regionalizmus, a szülőföld közössége. Nem kell tehát feltétlenül Tamási-hatást keresnünk (jóllehet gyanakodhatunk rá) a hasonlóságokban, amiért Tamási jó tíz évvel korábban jelentkezett, mint a novellista Szabédi. Első magyarázatként nyugodtan elfogadjuk azt, amit Szabédi éppen a Tamási Áron novelláinak nyelvéről mond — általános érvénnyel: „Nyelvi eredetiség csak azon az áron lehetséges, hogy az író lemond minden eredetiségre irányuló törekvésről, hogy teljesen átengedi magát annak, hogy azok az erők szólaljanak meg szavain keresztül, amelyek őt beszélni tanították. Lehet a nyelvet tudatosítani s éppen ebből születik a stílus, mely változtatás, de nem lehet alakítgatni, mert ebből csak modor jöhet napvilágra, amely keverés... A beszéd utánozható, a nyelvet birtokolni kell; a székely nem úgy beszél, ahogyan Tamási ír, de Tamási ugyanazon a nyelven ír, amelyen a székely beszél.“ (Tamási novellái. Termés, 1942.)

Igaz, Tamási és Szabédi néhány fiatalkori novellájának rokonsága nem korlátozható a stílus külsőségeire. A *Sete-suta sátánban* (1934) például a népi fantázia, a látomás és a falusi hétköznapiak a Tamásitól ismert szinten jelennek meg, a figurák is összetéveszthetők a farkaslaki író novella- és regényhőseivel. A *Jószagú leány* (1934), minden góbésságával együtt, sokkal inkább Szabédira jellemző írás. Noha formájában egyezik azzal, amit a kritikus — előbb idézett cikkében — „feleselő novellának“ nevez, vagyis felismerjük benne Tamási „népi dialektikáját“, „fortélyos párbeszédét“, a szituáció sajátos: a Kolozsvárt albérleti szobában tengő-lengő két barát évődésének csupán megjelenési formája az egymás ugratása (ebbe is intellektuális elemek játszanak bele — egyikük például Madáchot idézi), tulajdonképpen itt is valóság és illúzió ugrik szembe egymással, mint a *Sárkányölőben* —játékosan, ám nem felelőtlenül („De inkább keressünk okot a vígasságra“).

Szabédi valóságérzéke egészen más eszközökkel jut kifejezésre a *Műkedvelő napszámokban* (1935), amelyet Csehi — Földessel vitázva — helyesen hangsúlyoz. Ez a strasbourggi, pontosabban a grafenstadeni kohóműveknél szerzett élményekre épülő jó novella azonban nemcsak a szerző eszmei fejlődése, világnézete alakulása szempontjából érdemli figyelmünket. Eddig úgy tudtuk, hogy a romániai magyar irodalomban a munkásbrázolás egyedüli érdemleges (valóban művészi) hagyománya a Nagy István nevéhez fűződik. Persze, ez az egyetlen Szabédi-írás nem változtatja meg gyökeresen az irodalomtörténeti képet — de megöndokoloztat. Főképpen azért, mert tulajdonképpen nem is a Nagy István-i, hanem a játékosabb, Gelléri Andor Endre prózájában jelentkező „tündéri realizmus“ irányába mutat —

bár „véres“ valóságát (gondoljunk akár a „műkedvelő napszamos“ feltört kezére) nem lehet tagadni. Abban azonban különbözik mind a Nagy István-, mind a Geléri-féle munka- és munkásábrázolástól, hogy hőseit (a két „marxista“ látogatót csak úgy, mint a főhőst) kívülről, kritikailag tudja nézni, ami leginkább iróniában nyilvánul meg — jöllehet az író együttérzését nem másítja meg.

Végül, a *Kalliopé* (1941) című novellát, két szálon is, Asztalos István prózájához közelíthetjük: szociológiailag ugyanaz a kispolgári világ, a maga kisszerűségével, hétköznapi bajaival tárul fel benne, mint Asztalos írásaiban; humora pedig nem sekélyesebb a *Tejesemberénél*, a derűbe komor árnyak játszanak bele. Tökéletesen megvalósított, helyi színeket hordozó realista novella, amelyet — a *Jószagú leány* és a *Műkedvelő napszamos*, valamint az *Életem* című, 1929-ből (!) származó abszurdkísérlet után olvasva, igazolva érezzük az egykori várakozást, bizakodást Szabédi László prózáirói kiteljesedésében.

A kifejezetten epikus szintézis, sajnos, nem készült el, a *Veér Anna alszik* című kisregény, Szabédi leghosszabb prózai alkotása ugyanis felerészben líra, egy kényszerű álomvilág költői megfogalmazása (leginkább Krúdyval rokonítható), prózai sorokban és prózaversben. Így is, az a mintegy háromszáz oldalnyi elbeszélés, amelyet a gyűjteményes kötet felölel, sokkal előkelőbb helyet követel magának a romániai magyar irodalom történetében, mint ahogy azt máig tudtuk.

### *Ésszerűség és pátosz*

Költő tehát vagy prózáiró? Nyilván nem a kötött vagy szabad (szabadabb) formák kérdése ez. S maga a kérdés nem feltétlenül eldöntendő. A lírai és az epikus elemek jelentkezési formáit nem holmi műfaji kánonok számonkéréseként kell megvizsgálnunk, csupán azért, hogy mélyebbre hatolhassunk az életműben, hogy teljesebben megértsük szépségeit, s magyarázatot találjunk megtorpanásaira.

A legjellemzőbbek e szempontból Szabédi szerelmes versei. Mindenfajta poétikák szerint a szerelmi dal — lásd a népköltészetben is — a leglíraibb formák közé tartozik: szubjektivitása, hangulatisága, illékonysága, a logikai összefüggés hiánya vagy alárendelt volta itt egészen nyilvánvaló. Mit látunk ezzel szemben Szabédi László szerelmes verseiben? „Nem én szeretlek. Petőfi, Catullus / szeret bennem, egy költő, vak emlék“ — írja 1930-ban, s ezt a beismerést tulajdoníthatnánk a valódi mélységeket még meg nem talált, csupán felületi érzelmeknek, a szerepjátszásnak is, amely a legnagyobb lírikusok, akár egy Petőfi ifjúkori verseiben felismerhető. De ugyanebből az évből való a *Kezed ha bántott* kezdetű négy-soros:

*Kezed ha bántott kényre-kedvre,  
hogyan büntessem, hogy ne fájjon?  
Én megütöttelek, leányom.  
Orcámmal ütöttem kezedre.*

A hangulat, a pillanatnyiség, sőt a zeneiség itt kétségbevonhatatlan; ám az érzelmi hatást — s éppen ez e vers varázsának titka — egy logikai művelettel éri el a költő: a bántalmazó és a megbántott személyét felcseréli, így fejezve ki a kifejezhetetlent. („Orcámmal ütöttem kezedre.“)

Persze, még a romantika korszakából is nehéz olyan példákat kiválasztani, ahol a líraiság önmagában, kiterjedés, azaz epikus elem nélkül nyilvánul meg, s eleve kudarcra ítélt egy ilyen vállalkozás a gondolatiságtól mindjobban áthatott modern költészetben. „Hasonlítom magam a nagy világhoz“ — mondja Szabédi

egyik szerelmes versének első sorában; de nem kevésbé epikus jellegű, noha első személyről van szó, a harmadik szakasznak következő sora sem: „hasonlítom magam saját magamhoz“. Nem ritkák nála az efféle, tisztán logikai indítékú hasonlatok. Ami azonban még sajátlagosabb, a szerelmi érzést, két ember viszonyát is így fogja fel:

*Szerelmed nélkül meghalok, s ezért  
szeress, de ne azért, mert én kívánom!  
Szeress, de ne szeress a kedvemért,  
ne légy valóból gonosz, balga álom;  
úgy légy enyém, hogy maradj magadé,  
víj vágyammal, őt teljesítve, harcot,  
ne válj ölelésemben semmivé,  
melynek csak én kölcsönzők emberarcot.*

(Tilalom)

Hajlanánk rá, hogy a *Carmen lugubre*-t ne is tekintsük e sor tagjának, hiszen lényegében gondolati költemény, elmélkedés a mulandóságról; ám egyszer csak, a vers vége felé, feltűnik ez a két szakasz:

*Ó jaj, miért tapadtam a múltó  
dolgokhoz, a testhez és a személyhez?  
Elmúlnak, és elmúlik velük  
— mint napfény híján fakuló levélzöld —  
a tévedésből született öröm.*

*Már most meghalt az, ami meg fog halni,  
ami nem lesz, az nincs is igazán,  
a boldogság, mit én, mulandó, benned,  
mulandóban találtam, tévedés —  
„futó felhőnek árnya a folyón“ volt.*

A logikai kapcsolások tehát határozottan egy érzés rögzítését szolgálják, az észérvek a hangulatban oldódnak föl.

Szabédi egyik legtöbbet idézett s egyik legszebb verse, a *Csillogj, Margitka* zárja le értelem és érzelem vitáját, nevükön nevezve a dolgokat, mesterien ötvözve össze a világ-egészbe kapcsoló epikus elemeket a líra illanó zeneiségével:

*A bűvész istent, aki semmiből  
 eget és földet és embert bűvöl,  
 detronizálja már az érett férfi,  
 ki a világot nem teremté: érti.  
 Világolj hát, világom,  
 világolj életemben,  
 fényednél a világom  
 a rendet megteremttem.*

(Különösen szép ez a befejező figura etimologica, amely a legelső magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* sorait idézi fel.)

Ha egy előző szakaszt idéztem volna, amely ezt a kitűnő kép-sort tartalmazza:

*... . . . Mint orvosi kés  
 boncol az objektív emlékezés,  
 s felfejti a már halott idegszálat,  
 mely egykor vonaglott, mint sebzett állat*

— akkor minden versszerető számára természetes volna az ismételt hivatkozás József Attilára. Nála jut ilyen, sőt nagyobb szerephez a lírai versben a dialektika, ő az a XX. századi magyar költészetben, aki mindent verssé, aki mindent lírává

tud hasonítani. Mindent lírává tud hasonítani: ez a döntő kérdés — és ez a különbség is kettőjük költői nagysága között. Mert az idézett szép példák mellett számos olyat is sorolhatnánk, ahol Szabédinak nem sikerül költészetbe oldania dialektikus szemléletét, ahol a szándék pőrén jelentkezik, a dialektika játékká vagy éppen spekulációvá degradálódik, elárulva, hogy ez a játék, az agytorna mindenekelőtt magának a költőnek tölti kedvét. Rendkívül szellemes, számomra azonban mégsem több spekulációnál *Az olvasóhoz* címzett vers — hogy csak a legszembetűnőbb esetet említsem —, s a szerelmi párbeszédnek a *Délia* című drámai költeményben vagy számos novellája (például a *Töprengő kisfiú*) ugyanazt a — már-már megszállott — dialektikus láttatást sugározzák. A ráció elszánt romantikusa áll előttünk — versben, prózában, drámai költeményben.

Lényegében hasonló következtetésekre jut Földes László is, a költő művészi eszközeit elemezve. „Az értelem puritán szigorát“ látja a szóképek maximális kerülésében, ez azonban nem zárja ki, hogy „Szabédi ésszerűségének pátosza van“. Földes sok példával dolgozva bizonyítja be, amihez már nemigen tudnánk újat hozzátenni, hogy „A teljes összefüggés Szabédinál szinte mindig a stílusalakzatok vázára feszül fel, kivált a fokozásra, a párhuzamra és az ellentétre... Szabédi párhuzamai, ellentétei és fokozásai, ezek az állító, állítást tagadó, majd tagadást tagadó fordulatok, ezek az egymást keresztező, egymásba átmenő, kijelentő, ellentmondó és ellentmondásnak is ellentmondó stílusformák: a világgal és önmagával viaskodó lélek kényszerformái.“

„Csak egészen tudom magam adni“

Valóban, megszólalásának első percétől a legutolsóig vívódó költő ő, vívódó ember, aki mindig lelkiismerete szavára hallgat.

A lelkiismeret szava szól 1924-ben:

*Elfakultak a színes álmok,  
mik ifjúkorom aranyozták, —  
de mentenem kell, mentenem kell!  
Fáradtan harcot vállalok hát.  
(A pénz)*

És 1940-ben:

*Mint egy egér, mely körül tévedésből  
macskának születik a fecske is,  
nyávogva repdes a levegőégben,  
s visszanyávog a fülemile is,  
sőt a kenyér is, melybe belerágna,  
farkat csóvál, prüszköl, és talpra áll,  
s a lók, amelybe riadtan iramlík,  
szegény egérre dorombolva vár,  
  
így futok én is a tűzből a vízbe,  
s a vízből ismét tűzbe rohanok,  
de sunyi macskaként keringnek egyre  
fejemben a gonosz gondolatok.  
Hogy üzzem őket el? Hisz ők szalaszíznak,  
mint egy féleszű örült egeret,  
s hova szaladjak előlük, ha őket  
szabadítja rám minden szegelet?*

*Szemet hunynék előttük, elaludnám, —  
felver szülöttjük, az isszonyú hang,  
az istenes kongást-bongást felejtő,*

*dörgő, dübörgő sok bolond harang;  
átfűrnám a fülem is, hogy ne halljam,  
hogy vak legyek és boldogan süket,  
de pőre bőröm akkor is érezné  
pokolbeli sístergő tüzüket.*

*(Nihil humani a me alienum puto)*

(Nem a belső egyensúly megbomlásának bizonyítéka ez a vers, a további szakaszok — hasonló szenvedéllyel és művészi erővel — meg is idézik a környező világot, amelyben a költő egyedül érzi magát igaznak; de a vers környezete az életműben a legbeszédesebb: az 1940-es év Szabédi lírájában az önvizsgálat termékeny korszaka. Czine Mihály gondolati líránk egyik legszebb, legmegrázóbb költeményét látja benne.)

A lelkiismeret szava az 1944-es figyelmeztetés is:

*Ma még nem öl meg. De mikor világra  
hozta, megszülted benne gyilkosod,  
s tejed azóta gyilkosod táplálja;  
az ítélet csak elhalasztatott.  
Ma még nem öl meg. Nem, mert még parányi  
markából a kés ártalmatlanul  
kihullana, mert még lábára állni  
sem tud nélküled, — mert még rád szorul.*

*(Egy asszonyhoz, akit a fia meg fog ölni)*

Ha a diagnózisért később szemrehányást tehetett magának Szabédi, úgy ez legfeljebb a gyilkos fiú erejének pontatlan megítélése lehet: a fasizmus ekkor már teljes kifejelettségében pusztított a világban, az emberekbén. Amint azt kritikusai sorra megállapították, Szabédi mindig is sokkal szigorúbban ítélkezett maga fölött, mint ahogy azt múltja, tettei indokolták volna. Mert — bár „külön keréként“ — mint költő nem volt tétlen, némaságával nem volt cinkos. De éppen ez az erkölcsi kérlelhetetlenség teszi maradandóvá *Vezessen a párt* című versét, s érteti meg Szabédi 1945 utáni költői magatartását. Az az ember nem tudhatott büjkálva, valamit is elhallgatva élni, aki jóval korábban is mindenkitől és mindentől az egyenességet kérte számon:

*Háborított a nap járása is:  
nyugatnak indul, és keleten kél fel.  
Ki tudja, milyen görbe utakon  
vált irányt, elvet alattomos éjjel.*

*(Az egészet akartam)*

Kétségtelenül Csehinek van igaza: „Amikor tehát eljött a felszabadulás, nem kellett sem önmagát, sem tegnapiját megtagadnia, de nem is lett egyik napról a másikra Saulusból Paulusszá. Nem, mert sohasem volt Saulus, és sohasem vált Paulusszá. Ha már a bibliai képeknél tartunk, inkább hitetlen Tamáshoz vagy kétkedő Tamáshoz hasonlíthatnánk...“ Ez utóbbi hasonlat az 1944 előtti pályaszakaszra érvényes; s ha már mindenképpen aforisztikusan akarunk fogalmazni, Szabédinak egy sorát kell segítségül hívnunk: „Csak egészen tudom magam adni.“ Mert a korfordulót követő évek lírája sem a Saulus-Paulus, sem a Tamás kulcsára nem nyílik. Arra viszont már igen, amit szintén Csehi mond: „Szabédi... alkatiilag képtelen volt kompromisszumokra.“

S hogy minél messzebbre kerülje a kompromisszumot, Szabédi maga egyszerűsíti le fehérre-feketére „a bűnös múlt”-at s a most épülő történelmet („enyém ez a történelem”). Vissza-visszatér ez a szembesítés verseiben:

*Ha új valóságom a régi  
valósággal egybevetem:  
a boldog távolságot méri  
visszanéző tekintetem.*

(Emlékezet)

Mi sem áll távolabb most tőle, mint a tamaskodás. Kínzónak érzi az egykori „különkerék”-sors emlékét, ezzel szembefordulva vállalja hát a sorkatona fegyelmét:

*Merészen szólottam, elvtársak,  
jövönkről. Múltam szégyene  
kényszerít, hogy merészen lássak.  
Érte élek vagy ellene.  
Nincs kibúvó. Jövönk parancsa  
szab az önvádnak is határt.  
Jövönkért harcolok — s a harcra  
vezessen engem is a párt.*

Az új helyzetben a költő úgy hiszi, nem folytathatja művészileg sem ott, ahol 1944-ben abbahagyta. A vívódások lírájának bonyolult dialektikáját, intellektuális képességét, stílusalakzat-rendszerét valami egyszerűbbel, közérthetőbbel kívánja helyettesíteni. „Propagandaversemmel téged segítünk” — írja 1950-ben, s hogy ezt a programot a lehető legszélesebb tömegek számára elérhetővé tegye, költői eszközeit a köznapi beszéd fordulataira redukálja:

*Indulj, versem, friss sorokkal,  
versenyezz a jelszavakkal;  
sűrítenek, — légy te sűrűbb,  
egyszerűek, — légy egyszerűbb.*

(Költői verseny)

E világhosszra törekvéssel azonban nemcsak a költői nyelv szegényedésével fizet, hanem bizony sokszor a költői érték feladásával is. Szabéditől tulajdonképpen sosem volt idegen az oktató szándék (a *Kelen Péterben* is ilyesmit érzek), s ez a ráció költőjétől természetes; most viszont a felvilágosító buzgalom bántó didakticizmusba csap át (*Sokan szólunk, Mit árultok, A cihoszi csoda, Példát mondok, Mind aláírjuk, Előre nézz, Arcátlan pártfogók, A pernek vége*).

De hiba volna nem meglátnunk, hogyan sikerül e korszakának legjobb verseiben vagy csupán versszakasaiban, soraiban önmagát művész-alkatilag is kifejeznie, hogyan növeli meg egy-egy versrész meggyőző erejét a gondolat, a „jelszó” szolgálatába állított dialektikus játékkal, ellentétező, tagadó vagy többszörösen tagadó stílusalakzatokkal. Két sorral olykor többet mond, mint a rákövetkező strófákkal:

*Az urak s hölgyek még napoztak,  
de a nappalok fogyni kezdtek.*

(Hat éve)

Ezekből az évekből a legjobbak, legmaradandóbbak az emlékező versek, minthogy ott eleve adott a szembesítés, ellentétezés.

*Megalázkodni nem akartam:  
rám aggatta a gyáva gőgöt,  
mintha nem vesztetne a harcban,  
ki vesztébe beletörődött.  
Rongyok, rongyok! Szememre rongyot  
kötött, s hurcolt, mint a vakot.  
Tolvaj életem! Azzal fosztott  
ki, mit ajándékba adott.*

(Emlékezet)

Persze a jelszavakkal versenyző költői publicisztikájában is van ellentétetés, csakhogy a közhelyszerű általánosságok, a legáltalánosabb politikai kategóriák szintjén. Az *Emlékezet*ben s még inkább a *Vezessen a párt* legjobb szakaszaiban nemcsak hogy költői anyagában konkrétan nyilvánul meg Szabédi dialektikus látása, hanem visszatér, a múltra vonatkoztatva, a vívódás is:

*Nem is tudva, hogy cselekedtem,  
cselekedtem, nem tudva, mit;  
most tudva, vállalom a tettem,  
mely reám pirit — de tanít,  
hogy miként ez a megvetendő  
szennyezett múlt az én művem,  
az én művem lesz a jövőendő  
új emberi történelem.*

Ahogy Horváth Imre régebbi négy sorosainak méltó párja a *Hősnél többek*, úgy sorakoznak fel ezek a költemények Szabédi László lírájának intellektuális fővonulatához.

#### *Mese a pacstírtáról és a rákról*

Nem Tamásként, hanem a sartré-i szellemben, a szocialista társadalomban vállalt szükségszerű fegyelem és a mindenkori értelmiség lényegében kritikai hivatása kettős-egységében (amelyről, az anakronizmus tudatában, Csehi szól tanulmányában), Szabédi már egyik legelső felszabadulás utáni versével egy más hangot is megszólaltat. A *Költők és bírálókról* van szó (1946), de nem az ötször visszatérő refrénről, hanem főképpen e négy kitűnő sorról:

*Nem verssorokból áll a költemény,  
melyeket sunyi okosság megoszthat  
a Párt s a polgári közvélemény  
között, lejárt a sunyi okosoknak.*

És az *Itt van köztünk* (1949) kritikai szemléletéről — kevésbé a művészi megoldásáról —, amely egyaránt jelzi Szabédi őszinte, feltétlen jelen-vállalását és a korábban is megnyilvánult, erőteljes szatirikus véna továbbcsörgedezését (*Kelen Péter, Jóságú leány* és mások).

Élete utolsó szépirodalmi alkotásaiban azután, versben és prózában, a csörgedezés gazdag áradássá minősül. *Minősül* — mert nem mennyiségi a felhalmozódás, hanem művészi intenzitásban nyer kifejezést. Külön értéke, eszmeileg is, ezeknek az írásoknak, hogy nem kívülről és felülről gunyoroskodik a szerző, hanem húsba, saját húsába vágón. A *pacstírta* (1949—1953) például nemcsak panasz, hanem a szigorú mércéjű önismeret újabb bizonyítéka, a legkeményebb bírálat e szakasz jó néhány Szabédi-verséről:

..... A dalos  
hangja fakó, hivatalos,

*kopottasan kopog, kemény,  
olyan, mint a ... mint az enyém.*

Ismét a Szabédi-versekben honos stílusalakzatok halmozásával, párhuzamokkal, fokozással, ellentétézással találkozunk, csak hogy mindez egy különleges stilisztikai szerephez alkalmazkodik: a bürokrácia nyelvét parodizálva marad hű a költő kedvenc eljárásaihoz, egyszerre jellemezve Szabédi dialektikus-játékos szemléletét, s azt a helyzetet, amelybe a költő, akarata ellenére, mint „karnagy a hal-dalkarban“, belekerült. (A hatást még az is fokozza, hogy a vers szerzője látszólag kívülről, az interjúkészítő objektivitásával szólítja meg a költőt.) Egy önmagáért beszélő részlet:

*Rámeredek:*

*— Miféle írások ezek?  
— Különfélék, összekeverve.  
Ez a hal-dalkar munkaterve.  
Ez — tegnap írtam, itt a dátum —  
lektori referátum.  
Ez a rakás  
egy tegnapelőtti kimutatás.  
Ez a múlt heti evidencia.  
Ez referencia.  
Ezt is én írtam, ez a raport.  
Ez egy cikk,  
ezt nem én írtam, látni tetszik,  
ez rajtam veri el a port,  
amiért nem írok. Emez,  
mintha ez volna, de nem ez, —  
ez a raport a hal-kardal verseny  
eredményéről ... Ez ... a versem.  
Két éve írom, de sose  
jutott időm, hogy befejezzem.*

A szándékolt szürkeség, a poros-hivatalosság éppolyan nyelvi találat itt, mint az általánosításban egy lépéssel tovább lépő *Mesében* a tiszta rímek remek összecsengése; nemcsak a szavak értelme, hanem hangzása is jellemzi a versben megidézett hazug, ál-irodalmi világot:

*Be is vallom, hogy szívem kushad,  
ha rám támad a kritikushad,  
s bár meg-megdobbant ... de szavamra,  
nem hergelem őket magamra.  
Kritikusom, akiről éppen  
szó lesz, művészileg hiányos;  
egyetlen a maga nemében,  
nincs benne semmi általános.  
egyszóval, ám bár fifikus,  
semmiképpen sem tipikus  
kritikus.*

Ebben az utolsó versben, annak utolsó soraiban érnek be Szabédi néhány évvel korábbi kísérletei (*Itt van köztünk, Egy elmaradt dolgozóhoz, Bíráló, Arcátlan pártfogók*), melyekben még pátosszal ostorozta a lemaradást. A *Mesében* viszszatalált önmagához — és ezzel az agitáció is sokkal hatásosabbá vált:

*Csak annyi történt, hogy megálltunk,  
és lelkendezve kiabáltunk,  
dicsérve a kelő napot.  
Nem történt semmi különös,  
csak annyi, hogy a csökönyös  
kritikus hallgatott.*

*Zavarta a hajnali nap.  
Nem tudta — és ez nem mese —  
hogy a napkelte helyes-e  
ideológiailag.*

Ezekkel a szatirikus versekkel rímelt Szabédi utolsó prózai írása is, *A rák* (1958). A gyermekkori történet az egyensúlyérzék-szervében megsértett, hamis „tudatú” kísérleti állatról — a szerző talán legszámottevőbb novellája. Puritán realizmusa, célratoró világossága ugyanannak az eszmei és művészi letisztulásnak a dokumentuma, mint *A pacsirta* és a *Mese*. A szatirikus novella utolsó passzusa egyben azt is jelzi, hogy az író ugyanannak a közönségnek a nevében szól — és nem a személyesen partikulárisba vonul vissza —, mint az ötvenes évek legelején.

Íme, a pályazáró bekezdés: „Az osztály kacagott, harsogva hahotázott. Én megkövült mosollyal, riadtan bámultam a részeg rákot. Rögton megértettem, csodáltam is a szemem előtt lejátszódó jelenséget. De nem helyeseltem. Elégedetlen tanítványként néztem mesteremre, mintha kifogásoltam volna, hogy borrrá változtatta a vizet.” Rendkívüli veszteség, hogy költői-prózaírói útja olyan hirtelen, ebben a felfelé ívelő szakaszban lezárult.

#### *A költői nyelv professzora*

Nem az egyetemi tanárról akarok itt megemlékezni, aki a magyar irodalmi nyelv fejlődéséről vagy a magyar nyelv őstörténetéről szóló előadásaival olyannyira le tudta kötni diákjai figyelmét, s lényegében minden érvelését el tudta fogadtatni személyi varázsával, lenyűgöző logikájával. Noha nyelvtudományi munkásságától sem lehet eltekintenünk, amikor a költőről értekezünk: összefonódott nála ez a két tevékenységi terület. Nyelvészként is költő tudott lenni (egy-egy tudományos levezetését valóságos látomássá növesztette), s a költőben mindig ott élt a nyelv tudatos, képzett mestere. (Talán sikerült meggyőzően bizonyítani, hogy még rossz versei is egy tudatos cél szolgálatában lettek olyanokká, amilyenek.)

A különböző tételek alátámasztására bőven idézett példák egyúttal a nyelvi erő példáinak is tekinthetők. Szabédi is azon az úton haladt, amelyet Tamási Áron novelláiból kimutatott, vagyis a nevelő közösség nyelvéből építette ki stílusát. Az egyedinek, a költőiségnek arra a fokára, amelyre Tamási, Szabédi László sem prózában, sem versben nem ért el, viszont — s ez nem kis érdem — a köznyelvet sikerült költészetébe emelnie. Pedig megvolt benne az adottság, hogy a nyelv virtuóza legyen. Figyeljük csak a *Halál-házasító* (1940) negyedik sirófáját:

*Új hold! Új király!  
Házasodik a halál!  
Jaj, kit ejt teherbe?*

*Jaj, egy meddő emberöltőt,  
ejtse teherbe a költőt,  
azt, ki életet ígér,  
s feláldozza önmagát  
a jobb jövő kedvéért; —  
jaj, magát, csak magát  
ne ejtse teherbe!*

Győzött azonban benne a poeta doctus, aki stílusával nem ragyogni, hanem tanítani akart. És a ragyogásnál többre tartotta az egyszerűséget. Illyés Gyula, a magyar nyelv ma élő legnagyobb művésze írja Szabédíróról: „Egy-egy sora s fordulata hosszas fejlődésről tanúskodik, munkáról, elmélyedésről, tanulásról és így van ez

jól: a készet szép nyújtani. Abban becsüljük az egyszerűséget, aki ezzel is gazdagságot ad.“

Virtuozitásának így is maradt nyoma, ami külön tanulmányt érdemelne. Műfordításaira gondolok. Számuk és terjedelmük — nem véve ide a regény-fordításokat — nem nagy ugyan, de ha sorról sorra összevetnénk például Verlaine mesterség-próbáló *Őszi dalának* Szabédi-féle magyar szövegét a Tóth Árpádéval és a Szabó Lőrincével, vagy a híres Luther-szöveg, az *Erős vár* József Attilától, illetve Szabéditől származó tolmácsolásait, meglepődve kellene megállapítanunk, hogy a műfordító Szabédi Lászlónak nem kell szégyenkeznie nagynevű elődeivel, kortársaival szemben. És ami számunkra nem másodrangú — mint ahogy Szabédi számára is mindig elsőrangú kérdés volt —, a *Báréi csujogatásoktól* Szt. O. Iosif, Grigore Alexandrescu, Vlahuță költeményein át Eminescu *Glosszájáig* (és Sadoveanu regényei-ig) a román irodalom legszebb, antológia-értékű magyar tolmácsolásait köszönhetjük neki.

#### Epilógus

Életének epilógusát — mely több versében (köztük van *A szabédi nagyréten*) és nem egy novellájában (*Néró, Pjotr Fedorovics*) évtizedekkel előrevetült — ismerjük. Egész életművével azonban az élet mellett döntött. Mindig újat kezdett, tele volt lelkesedéssel, ötlettel — de nem a kitartás hiányzott belőle dolgait befejezni (példa rá nyelvtörténeti munkája), hanem a használni akarás irányította új és új területek, kísérletek felé. Professzor volt, aki számára az egyetemi katedra ugyanazt jelentette, mint a költészet, a novellaírás vagy a kritika; és aki nemcsak írásos műveiben — tanítványaiban is tovább él.



Angyalossy György: Dési utca